

Карпекін К.Р.
СТАН АРХІВАЎ ІЎДЗЕЙСКИХ МЕТРЫЧНЫХ КНІГ У БЕЛАРУСІ
Ў 1917–1929 гг.

Рэлігійныя абшчыны, якія дзейнічалі на тэрыторыі Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX стст., не толькі задавальнялі духоўныя патрэбы вернікаў, але і выконвалі шэраг грамадскіх функцый. Адною з іх з’яўлялася вядзенне метрычных запісаў, на аснове якіх органы дзяржаўнай улады адсочвалі дэмаграфічную статистику. Іўдзейскія абшчыны беларуска-літоўскіх губерняў не былі выключэннем: згодна з “Палажэннем аб яўрэях”, прынятым у 1835 г., на рабінаў – кіраўнікоў рэлігійных аб’яднанняў – ускладаўся абавязак па вядзенні метрычных кніг з адлюстраваннем фактаў нараджэнняў, шлюбаў, разводаў і смерцяў членаў абшчын [12, с. 139].

Пасля ўсталявання савецкай улады ў кастрычніку 1917 г. і аддзялення царквы ад дзяржавы ў студзені 1918 г. улады савецкіх рэспублік пачалі ажыццяўляць мерапрыемствы па змяншэнні ролі рэлігійных абшчын у грамадстве, якія закранулі справу вядзення метрычных запісаў.

У цяперашні час указаныя метрычныя кнігі з’яўляюцца важнымі дакументальнымі крыніцамі, якія можна шырока выкарыстоўваць для гістарычных даследаванняў і генеалагічных пошукаў. З улікам таго, што ў канцы XIX ст. іўдзеі складалі 13,5% вернікаў беларуска-літоўскіх губерняў, іх метрычныя архівы складалі значную долю сярод агульнага комплексу метрычных запісаў. Мэта дадзенага артыкула – прааналізаваць стан іўдзейскіх архіваў Беларусі ў перыяд першых мерапрыемстваў савецкай улады.

Пытанне пра новы парадак вядзення метрычных запісаў было закранута ўжо ў першых заканадаўчых актах, прынятых урадамі савецкіх рэспублік. У прыватнасці, згодна з дэкрэтам УЦВК і СНК РСФСР “Аб грамадзянскім шлюбе, аб дзецях і аб вядзенні кніг актаў стану” ад 18 снежня 1917 г., усе рэлігійныя інстытуты, якія да гэтага былі адказнымі за ўнясенне запісаў пра нараджэнні, шлюбы і смерці ў спецыяльныя кнігі, абавязаны былі перадаць іх для захавання ў адпаведныя павятовыя і валасныя органы ўлады [1, с. 249]. У дэкрэце СНК РСФСР “Аб свабодзе сумлення, царкоўных і рэлігійных грамадах”, які ўступіў у сілу 20 студзеня 1918 г., было дакладна ўказана, што акты грамадзянскага стану павінны весціся “выключна грамадзянскай уладай, аддзелаў запісу шлюбаў і нараджэнняў” [1, с. 372].

Пасля абвяшчэння БССР 1 студзеня 1919 г. і прыняцця СНК БССР дэкрэта “Аб аддзяленні царквы ад дзяржавы і школы ад царквы” 11 студзеня 1922 г. аналагічны парадак усталяваўся і на тэрыторыі новаўтворанай рэспублікі [12, с. 156]. Згодна з цыркулярам НКУС і НКЮ БССР ад 26 жніўня 1922 г., рэгістрацыя актаў дакладна размяжоўвалася на афіцыйную частку, якая была перададзена ў веданне органаў савецкай улады, і культавую, якая засталася ў кампетэнцыі рэлігійных служыцеляў (яны мелі права выконваць усе абрады, звязаныя з нараджэннем, заключэннем шлюбу, разводам, пахаваннем, але выключна пасля іх рэгістрацыі ў пададзеле ЗАГС) [14, с. 17].

Нягледзячы на дадзеныя нарматыўныя дакументы, органамі ўлады не былі прыняты належныя меры па стварэнні ў структуры выканаўчых камітэтаў пададзелаў ЗАГС. На тэрыторыі Беларусі яны пачалі функцыянаваць з 1919 г. (у некаторых рэгіёнах – пазней). Акрамя таго, у 1919–1921 гг. ішла савецка-польская вайна, якая значна замаруджвала мерапрыемствы савецкай улады.

Па ўказаных прычынах многія рэлігійныя абшчыны, у тым ліку іўдзейскія, працягвалі весці метрычныя кнігі нават пасля прыняцця ўказаных вышэй заканадаўчых актаў. У прыватнасці, у 1918 г. рэгістрацыю нараджэнняў, шлюбаў, разводаў і смерцяў ажыццяўлялі рабіны Узды, Сянна, Гомеля, у 1918–1919 гг. – рабіны Бабруйска [13].

Савецкая ўлада была вымушана прызнаць такое становішча: 7 верасня 1921 г. Цэнтральны аддзел ЗАГС пры Народным камісарыяце унутраных спраў РСФСР выдаў цыркуляр, згодна з якім метрычныя кнігі, што вяліся рэлігійнымі служыцелямі той ці іншай мясцовасці да з'яўлення там пададдзела ЗАГС (незалежна ад часу з'яўлення), мелі юрыдычную сілу і на падставе іх магчыма было выдаваць афіцыйныя даведкі [7, арк. 3].

Адначасова савецкі ўрад прымаў захады па канцэнтрацыі метрычных кніг рэлігійных абшчын у архівах органаў улады. Пра парадак указанага мерапрыемства магчыма меркаваць па цыркуляры аддзела кіравання Віцебскага губернскага выканаўчага камітэта ад 30 жніўня 1921 г. У прыватнасці, выяўленнем метрычных кніг у малітоўных будынках займаліся пададдзелы ЗАГС павятовых, гарадскіх, месцачковых і валасных выканкамаў. У іх жа абавязкі ўваходзіла арганізацыя вывазу метрычных кніг: капійных асобнікаў – ва ўласныя архівы, а арыгіналаў – у архівы пададдзелаў ЗАГС губвыканкама. Выманню з культовых будынкаў падлягалі ў першую чаргу дакументы за 1863–1917 гг. Пры выяўленні кніг за больш ранні перыяд іх арыгіналы і копіі неабходна было перадаць губернскаму ўпаўнаважанаму Галоўнага ўпраўлення архіўнай справы. Згаданы цыркуляр прадпісваў захоўваць архівы метрычных кніг у асобных, бяспечных памяшканнях, весці іх строгі ўлік. Установы і насельніцтва мелі права звяртацца ў пададдзелы ЗАГС па даведкі, пры гэтым прыватныя асобы маглі атрымаць толькі па адной выпісцы пра сваё нараджэнне, шлюб і развод. Для паўторнага атрымання даведкі неабходна было прадставіць пісьмовае хадайніцтва з тлумачэннем, для чаго яна патрэбна. Выключэнне складалі толькі выпіскі пра нараджэнне мужчын, якія дасягнулі 18-гадовага ўзросту: дазвалялася бесперашкодна атрымаць любую колькасць даведак для прадстаўлення іх у ваенныя ўстановы [7, арк. 5].

У першыя паслярэвалюцыйныя гады працэс перадачы метрычных кніг ад іўдзейскіх абшчын органам савецкай улады праходзіў дастаткова складана. Напрыклад, Латыгаўскі валвыканкам у 1919–1920 гг. быў не ў стане арганізаваць ні канцэнтрацыю ў сябе копій метрычных кніг, ні перадачу іх арыгіналаў пададдзелу ЗАГС Магілёўскага губвыканкама [11, арк. 4, 5, 7, 10].

Нягледзячы на ўсе цяжкасці, да пачатку 1920-х гг. мясцовымі органамі ўлады была сабрана значная колькасць метрычных кніг, канфіскаваных з сінагог і іўдзейскіх малітоўных дамоў. Напрыклад, у 1921 г. у пададдзеле ЗАГС Чашніцкага месцачковага выканкама захоўваліся метрычныя кнігі Чашніцкіх сінагог [7, арк. 9–9 адв.], у Лепельскім павятовым выканкаме – архівы сінагог Лепеля, Бешанковічаў, Улы, Ушачаў, Кублічаў, Каменя, Бачэйкава, Бабінічаў, Пышна і Арэхава [8, арк. 12]. Да 1922 г. Красналуцкі і Зембінскі валвыканкамы завяршылі перавозку да сябе архіваў адпаведных іўдзейскіх абшчын [10, арк. 315]. Як бачна з прыведзеных фактаў, справа арганізацыі архіваў з метрычных кніг была наладжана недасканала: на практыцы не існавала дакладнага размежавання, у выканкаме якога ўзроўню павінны захоўвацца метрычныя кнігі. У сваю чаргу гэта выклікала ў насельніцтва цяжкасці пры запатрабаванні даведак, бо незаўсёды было зразумела, у які менавіта пададдзел ЗАГС неабходна звяртацца – месцачковы, валасны ці павятовы.

Яшчэ адной асаблівасцю метрычных архіваў Беларусі ў пачатку 1920-х гг. было тое, што перадача ў Галоўныя ўпраўленні архіўнай справы дакументаў да 1863 г. была наладжана не ва ўсіх рэгіёнах. Напрыклад, што тычыцца Дрысенскага павета, то да снежня 1921 г. кнігі азначанага храналагічнага перыяду былі перададзены ва ўпраўленне толькі адным валвыканкамам [5, арк. 14]. У Астравенскім валвыканкаме іўдзейскія метрычныя кнігі за перыяд з 1843 г. захоўваліся да моманту ліквідацыі гэтага органа мясцовай улады ў 1924 г. [2, арк. 34].

З увядзеннем у 1924 г. адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу БССР на акругі, раёны і сельскія саветы пачало назірацца пэўнае ўпарадкаванне архіваў

мясцовых органаў улады, у тым ліку той іх часткі, якая складалася з метрычных кніг. У прыватнасці, адбылася іх канцэнтрацыя ў раённых выканаўчых камітэтах. Так, 21 жніўня 1924 г. пададзел ЗАГС Бешанковіцкага валвыканкама перадаў аднайменнаму райвыканкаму 25 іўдзейскіх метрычных кніг, якія вяліся ў сінагогах Бешанковічаў [3, арк. 70–74 адв.]. 18–20 лістапада 1925 г. Барысаўскі акруговы выканкам накіраваў райвыканкамам для далейшага захоўвання шэраг метрычных кніг, якія да гэтага знаходзіліся ў яго веданні. Так, у архіў Бялыніцкага райвыканкама паступіла 2 кнігі за 1918 г. іўдзейскай абшчыны Эсьмонаў, у Халопеніцкі райвыканкам – 3 кнігі (пра нараджэнні і шлюбы за 1917 г., пра разводы за 1918 г.) абшчыны Халопенічаў, у Плешчаніцкі райвыканкам – 2 кнігі абшчыны Плешчаніцаў (пра нараджэнні і шлюбы за 1891 г.), у Зембінскі райвыканкам – 3 кнігі абшчыны Зембіна (пра нараджэнні за 1918 г., пра шлюбы за 1891 г. і 1917 г.), у Лагойскі райвыканкам – 5 кніг абшчыны Лагойска (пра нараджэнні і шлюбы за 1891 г., пра разводы за 1891 г. і 1918 г., пра смерці за 1917 г.), у Смалявіцкі райвыканкам – 2 кнігі абшчыны Смалявічаў (пра нараджэнні і шлюбы за 1918 г.) [9, арк. 16–21].

У канцы 1920-х гг. адбылося чарговае ўпарадкаванне метрычных архіваў: з мэтай больш зручнага карыстання яны былі перададзены з райвыканкамаў у сельскія саветы (калі ў горадзе ці мястэчку функцыянавалі яўрэйскія нацыянальныя саветы, то іўдзейскія метрычныя кнігі перадаваліся менавіта ім). Напрыклад, 13 сакавіка 1929 г. з пададзела ЗАГС Высачанскага райвыканкама метрычныя кнігі Бабінавіцкай іўдзейскай абшчыны былі перададзены ў Бабінавіцкі сельскі савет [6, арк. 32–32 адв.]. Аналагічныя захады ажыццявіў Лёзненскі райвыканкам: архівы Лёзненскай, Калышанскай і Дабрамыслінскай абшчын былі здадзены на захаванне адпаведна Лёзненскаму местачковаму, Калышанскаму нацыянальнаму яўрэйскаму і Дабрамыслінскаму сельскаму саветам [4, арк. 48, 49, 53].

Аналіз храналагічных межаў іўдзейскіх метрычных кніг, якія на працягу 1920-х гг. захоўваліся ў архівах мясцовых органаў савецкай улады, дазваляе сцвярджаць, што самыя раннія з іх, нягледзячы на згаданую вышэй рэгламентацыю, утрымлівалі звесткі за 1843 г., а самыя познія – за 1919 г. Захаванасць архіваў іўдзейскіх абшчын была не дастаткова добрай: пры параўнанні храналагічных межаў кніг пра нараджэнні, шлюбы, смерці адной і той жа абшчыны ў шэрагу выпадкаў заўважаюцца значныя прабелы. Кнігі пра разводы ўяўляюць пэўнае выключэнне, бо з’явы скасавання шлюбаў у асяроддзі вернікаў-іўдзеяў былі дастаткова рэдкімі. У якасці прыкладу можна прывесці архіў іўдзейскіх метрычных кніг, якія ўзніклі ў выніку дзейнасці Лёзненскай абшчыны і ў 1929 г. захоўваліся ў Лёзненскім местачковым савеце. Указаны архіў складаўся з кніг пра нараджэнні за 1854–1857, 1859–1860, 1864–1865, 1876–1877, 1881–1883, 1885–1886, 1888, 1890–1894, 1896–1900, 1902–1904, 1906, 1908–1911, 1913–1916 гг., пра шлюбы за 1860, 1863–1865, 1872, 1876–1877, 1879–1916 гг., пра смерці за 1854–1858, 1860, 1863–1864, 1871–1872, 1877–1912, 1914–1916 гг., пра разводы за 1878, 1892, 1900 г. [4, арк. 48].

Акрамя таго, частка кніг была папсавана: напрыклад, у метрычных кнігах пра нараджэнні за 1897–1899, 1902–1903, 1905 гг. Бешанковіцкай абшчыны не хапала некаторых аркушаў [3, арк. 73], а ў кнігах, складзеных рабінамі Астроўна, былі зроблены выпраўленні [2, арк. 34].

Такім чынам, пасля кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. функцыя вядзення метрычных кніг была перададзена ад рэлігійных абшчын да органаў савецкай улады. Згодна з устаноўленым парадкам, архівы метрычных кніг, якія ўтварыліся на працягу сярэдзіны XIX – пачатку XX стст. мусілі захоўвацца ў пададзелах ЗАГС выканкамаў. У працэсе іх перадачы мясцовым органам улады магчыма вылучыць наступныя этапы: 1) 1917 г. – пачатак 1920-х гг. – выяўленне метрычных кніг у культавых будынках і першыя спробы іх упарадкавання ў савецкімі органамі ўлады, 2) 1924–1928 гг. –

перадача метрычных архіваў райвыканкамам, 3) з 1929 г. – знаходжанне метрычных кніг у архівах сельскіх і месчачковых саветаў. Нягледзячы на ўсе прынятыя меры, поўная захаванасць метрычных архіваў забяспечана не была: іх частка была страчана і папсавана.

1. Декреты Советской власти: в 13 т. / ред. комисс.: Г.Д. Обичкин [и др.] – М.: Политиздат, 1957. – Т. 1: 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. – 625 с.
2. Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці (ДАВВ). – Ф. 104. – Воп. 1. – Спр. 99.
3. ДАВВ. – Ф. 118. – Воп. 1. – Спр. 573.
4. ДАВВ. – Ф. 160. – Воп. 1. – Спр. 40.
5. ДАВВ. – Ф. 289. – Воп. 1. – Спр. 10.
6. ДАВВ. – Ф. 591. – Воп. 3. – Спр. 12.
7. ДАВВ. – Ф. 1732. – Воп. 1. – Спр. 3.
8. ДАВВ. – Ф. 2282. – Воп. 1. – Спр. 108.
9. Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці (ДАМВ). – Ф. 5. – Воп. 1. – Спр. 24.
10. ДАМВ. – Ф. 10. – Воп. 1. – Спр. 21.
11. Занальны дзяржаўны архіў у г. Оршы. – Ф. 1356. – Воп. 1. – Спр. 50.
12. Канфесіі на Беларусі (канец XVIII–XX ст.) / В.В. Грыгор’ева [і інш.]; навук. рэд. У.І. Навіцкі. – Мінск: Экаперспектыва, 1998. – 340 с.
13. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 1520. – Воп. 4. – Спр. 2; Воп. 7. – Спр. 9; Ф. 3410. – Воп. 1. – Спр. 15а; Воп. 4. – Спр. 38 – 40.
14. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства ССРБ. – 1922. – № 12.